

В.М. Ткаченко
(м. Київ)

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В НАШОМУ СЬОГОДЕННІ

У статті проаналізовано зміни у сучасній геополітиці та розкрито вплив на неї Першої світової війни. Охарактеризовано роль і місце «українського питання» у зміні системи міжнародних відносин. Спрогнозовано варіанти майбутнього розвитку Європи і всього світу.

Ключові слова: Перша світова війна, Європа, Україна, міжнародні відносини, системна світова криза.

Мислитель XIII ст. Фома Аквінський зазначав: «Ось кажуть — є минуле, сучасне та майбутнє. А насправді є лише сучасне минулого та сучасне майбутнього». І в цьому вислові присутнє раціональне зерно — та Велика війна 1914 р., яка відбулася століття тому, на сьогодні існує лише в нашій пам'яті. Але проблема в тім, що вона не відпускає нас, а щонайгірше — ця війна з нашої свідомості проектується на оточуючу нас реальність. Ось на цьому моменті й хотілося б зупинитися.

Свого часу член Британської академії Ерік Гобсбаум увів поняття «короткого XX століття», яке, на його думку, тривало з 1914 по 1991 рр. Дослідник вважав, що початок йому поклала Перша світова війна, в результаті якої було ліквідовано Німецьку, Російську, Австрійську й Османську імперії, а кінцем цього століття він пропонував вважати розпад Радянського Союзу. Донедавна ця періодизація не викликала сумнівів, а тим більше — заперечень (сам її автор помер у жовтні 2012 р.).

Однак нинішня криза навколо України змушує нас замислитись над тим, чи ж дійсно розпад СРСР завершився у 1991 р.? А чи не був це лише «напіврозпад» у тривалому процесі послідовних етапів «ланцюгової реакції», що й досі продовжується із вкрай невизначеними прогнозами на майбутнє? А звідси ще одне запитання — а чи не триває й сьогодні не таке вже й «коротке», як виявилось, а, скоріше, «довге» і трагічне криваве XX століття? Принаймні — чи буде йому покладено край в 2014 р., після якого настане мир не лише в Україні, але й у протистоянні Росії й Заходу? І тоді можна буде запровадити новий термін: «зміщене XX століття» (російською — «сдвинутое XX столетие»), що простерлося від 1914 до 2014 рр.

Що й казати, Перша світова війна відкрила свою «скриньку Пандори» з її жахіттями. Саме ця бійня увела в практику жахливий механізм геноциду (вірмени в Туреччині). Вона ж започаткувала застосування зброї масового знищення (хімічної). Що вже говорити про практику масштабних переселень, котра призвела до втрати багатьма людьми своїх прадавніх територій, а деякі

нації було зведено до рівня розділених народів. Перша світова війна у соціально-економічній сфері спричинила Велику депресію, а в політико-ідеологічній — породила дві тоталітарні ідеології — нацистську й комуністичну. Війна проклала нові, але часто недосконалі, державні кордони, що стали міною уповільненої дії. В остаточному підсумку, і це найголовніше, вона обумовила своє логічне продовження — Другу світову війну, чи не найжорстокіший руйнівний конфлікт в історії людства, в ході котрого було застосовано й найбільш смертоносну зброю — ядерну.

Після 1945 р. настав сорокарічний період «холодної війни». На щастя, вона не перейшла у фазу загострення, але й не закінчилася повноцінним миром після розвалу Берлінської стіни. Виникла атмосфера недовомовленості — нібито у світі всі й розуміли, хто переміг в «холодній війні», але це ніде не було зафіксовано, що об'єктивно сприяло появі атмосфери реваншу з боку переможеної сторони. А в остаточному підсумку новий світовий порядок по закінченні «холодної війни» так і не було оформлено ані повноцінним миром, ані новітнім світоустроєм.

Щоправда в роки «холодної війни» у світі встановилася біполярна система міжнародних відносин. У тих поодиноких випадках, коли провідні держави планети усвідомлювали спільний інтерес, досить ефективно діяло міжнародне право й відповідні інститути. Але в інших — гра з нульовою сумою перетворювала ці норми й міжнародні організації у засоби досягнення своїх егоїстичних інтересів та проведення різноманітних пропагандистських баталій. У цілому «холодна війна» не принесла з собою ні справжнього миру, ні справедливості.

І от, через 23 роки після розпаду СРСР, в обстановці нібито й відсутності світової війни, але за умов системної світової кризи, наступає рік 2014-й, який бумерангом повертає в день сьогоднішній всі задавлені міжнародні проблеми. На наших очах Ірак тріщить по швах, а Україна втрачає територіальну цілісність. Подібно до XIX ст. над горизонтом чорною хмарою нависає «російське питання» — про місце Росії в Європі (за іронією історії, це питання вже один раз вирішувалося під час Східної (Кримської) війни 1853–1856 рр.). Водночас, як і тоді, з порядку денного не сходить «німецьке питання» щодо фактичного лідерства ФРН в Європі. Турбулентний перебіг подій на Близькому Сході нині теж нагадує епоху занепаду Османської імперії, позначену націоналістичним піднесенням доби деколонізації. А тим часом Сполучені Штати, які в роки Першої світової війни зійшли на п'єдестал світового лідера, так і залишаються гегемоном у сучасному світі (Китай від цієї ролі поки що відхрещується). Однак ніхто не здатен аргументовано довести, чи то новий безпорядок у світі стався внаслідок гегемонії США, а чи навпаки — у результаті ухилення цієї країни від покладеної на неї відповідальності за дотримання світового порядку?

І в цьому міжнародному пасьянсі та калейдоскопі подій переламним все-таки став факт анексії Криму, коли Європа несподівано для себе зісковзнула в нову геополітичну реальність, опинившись на порозі масштабного конфлікту між Росією і Заходом. Несподіванка полягала в тому, що нездатність Москви в «лихі 1990-ті» роки протистояти встановленню нового європейського порядку після «холодної війни» було прийнято на Заході за згоду на такий порядок.

А саму ж нову європейську модель міжнародної поведінки, що виникла в 1989–1991 рр., було трактовано в Європі як завершення існування політичної традиції трьох століть, котра базувалася на балансі сил та імперських амбіціях. Перебудова Європи мислилася вже у вигляді розповсюдження західних демократичних інститутів на увесь посткомуністичний простір. Моделлю для об'єднання Європи стало об'єднання Німеччини. Географічні карти вийшли з моди – їх витіснили економічні діаграми, що ілюстрували фінансову і комерційну взаємозалежність країн і зростання добробуту європейських громадян. Тобто, на відміну від унормування результатів Першої та Другої світових воєн, коли змінювалися кордони і переселялися мільйони людей, закінчення «холодної війни» мало на меті зміну самої природи кордонів задля того, щоб відкрити їх для капіталу, людей, товарів та ідей.

Замість того, щоб перекроювати кордони і тішити свою національну велич, західноєвропейці стали частиною «суспільства споживання», зосередившись на економічному добробуті та справедливому соціальному перерозподілі благ. Подальша економічна та політична інтеграція європейських держав призвела до того, що старомодна політика сили, особливо її найбільш жорсткі прояви, були витіснені з суспільного життя об'єднаної Європи.

Позбувшись необхідності суперничати у військовій сфері та почуваючи себе захищеними системою колективної безпеки під егідою Вашингтона, європейці вибудували досить унікальну в історії людства систему. Зберігши значну частину свого суверенітету, ці держави почали розбудовувати свої взаємини, виходячи далеко за межі традиційного міжнародного співробітництва. Ці принципи згодом поширилися на ті посткомуністичні країни, які увійшли до Європейського Союзу. Поступово страх європейців один перед одним, що до цього був глибоко укорінений у свідомості, поступився місцем настільки ж глибокій взаємній довірі.

Однак анексія Криму Росією поставила європейців перед необхідністю усвідомлення, що політична модель Євросоюзу хоча й гідна захвату, але поки що доволі проблематично, чи зможе вона бути успішно поширеною на просторі, який Москва вважає зоною своїх національних інтересів. Тим самим універсалізм Європи було поставлено під сумнів, а європейським політикам довелось задуматися над тим, як протидіяти можливій подальшій російській агресії. Оманливим виявилось й уявлення європейців про те, що російські еліти й більша частина населення уже настільки європеїзовані, що не здатні вийти за межі євроцентричного світогляду. Попри всепроникаючу корупцію й цинізм, значна частина російської верхівки все ще продовжує сповідувати ідею триумфального повернення Росії у світову політику як одного із центрів сили. Та й більшість громадян цієї країни все ще ностальгують про повернення до статусу колишнього СРСР як наддержави. І, насамкінець, європейці не усвідомлювали належним чином, що «кольорові революції» сприймаються в Росії суто як результат «світової антиросійської змови» Заходу з метою «змінити культурний код» цієї «благочестивої православної нації». Відомі події «зими незадоволення» в Москві 2011–2012 рр. стали тому ілюстрацією. Контракт В. Путіна з народом — добробут в обмін на неучасть у політиці — було підірвано.

У цій ситуації національна ідентичність Росії почала визначатися винятково через протиставлення Заходу. Логіка цієї самоідентифікації неухильно вела до того, що для збереження контролю над політичною елітою та задля «націоналізації» бізнесу необхідно створити ситуацію «оточеної фортеці». А досягти цього можна було насамперед захопивши Крим і загрожуючи окупацією всієї України («якби я захотів, я міг би взяти Київ упродовж двох тижнів»). Подальший розвиток подій в зазначеному В. Путіним ключі засвідчував, що наприкінці 2014 р. міжнародна напруженість досягла такого рівня, коли не можна було виключати найрізноманітніших варіантів подій будь-якого рівня, аж до катастрофічних.

Отже, криваве ХХ ст. не відпускає нас, нагадуючи, наскільки помилявся Френсіс Фукуяма, провістивши у 1989 р. «кінець історії» і всезагальне входження у світ ліберальних цінностей. Загальний висновок напрошується сам: за багатьма ознаками ми знову повернулися до розвилки (точки біфуркації), коли розпад радянського блоку, а потім і СРСР, лише започаткували пучок альтернативних змін у світі. Складається враження, що продовжене в нашій уяві «зміщене ХХ століття» не відпустить нас доти, доки ці питання не будуть розв'язані, а надто — доки не буде врешті-решт остаточно вирішене «українське питання». Відсунуте з порядку денного при урегулюванні повоєнних проблем після двох світових воєн, що вже відбулися, воно, на превеликий жаль, може стати запалом до вибуху Третьої світової війни.

Що з цього приводу думають по той бік від хутора Михайлівського? Звісно, ми не станемо опускатися до аналізу гидотного нахабства телевізійної «киселівщини». Куди приємніше мати справу з академіком РАН Олексієм Арбатовим: «В России и за рубежом широко распространилось ощущение, что украинский кризис подорвал систему международных отношений, которая строилась после окончания холодной войны и даже с более давних времён — после завершения Второй мировой войны в 1945 году».

Це відчуття російського академіка підкріплюється вражаючими аналогіями. В 1945 р. яблуком розбрату став поділ післявоєнної Європи на «Східну» і «Західну» — між Радянським Союзом і Сполученими Штатами. В 2014 р. на наших очах теж відбувається боротьба за вплив на пострадянському просторі — на цей раз уже Україна розколюється на «Східну» і «Західну».

І ще одна аналогія: в час розпаду СРСР геополітичний конфлікт набув форми ідеологічного протистояння комунізму і капіталізму. А двадцять років потому ідеологічна схизма знову впливала із небуття: відбувається непримиренна боротьба між духовними цінностями російського консерватизму і західним лібералізмом (який у російській пропаганді зводять до одностатевих шлюбів, легалізації наркотиків та проституції, меркантильного індивідуалізму). Ще більш посилюють асоціації небувале піднесення великодержавних настроїв і повзуча (а від того не менш аморальна та згубна) реабілітація сталінізму в Росії.

Все це, на думку О. Арбатова, змушує задуматись: «Трудно отделаться от впечатления, что в начале XXI века с его глобализацией и информационной революцией мир вдруг вернулся в первую половину XX века и даже в XIX сто-

летие с их территориальными захватами и геополитическим соперничеством. Слов нет, разрушающийся ныне миропорядок был далеко не совершенным, и у России, как и у многих других государств, к нему накопилось немало претензий. Но отнюдь не ясно, возможно ли новое издание холодной войны, будет ли грядущее мироустройство лучше прежнего и в чём, собственно, была суть того, что ушло в прошлое»¹.

Звісна річ, важко сприйняти думку, що, мовляв, ніякої «холодної війни» нині немає. А саме в цьому нас постійно намагається переконати американський президент Барак Обама, який, з тих чи інших міркувань, не готовий до гострого рівня конфронтації з Росією. Зрештою, як не готові й лідери держав Євросоюзу. Можливо світовій політичній еліті якимось і вдасться оминати подальшого загострення відносин з Росією на шляхах її умиротворення. Але щоб там не сталося, для нас в Україні факт залишається фактом: світ вступив у фазу становлення багатополярних міжнародних відносин із безліччю «центрів сили», а це вже погана ознака.

Саме така ситуація існувала перед Першою світовою війною. Вона несе в собі багато загроз, недопущення яких вимагає великих зусиль і ретельно продуманих кроків. Як показує досвід, за умов наростання нестабільності багатополярна система завжди намагається будь-що віднайти баланс через знаходження нової біполярності. А між тим, навіть зважаючи сьогодні на агресивні дії Росії щодо України, і на відповідну реакцію Заходу, складається враження, що обидві сторони — і Захід, і Росія — поки що не готові до біполярності. А це загрожує тим, що багатополярний світ XXI ст. стане світом насилля і війн — і як такий не буде стабільним.

Про це свідчить триваюче нагнітання обстановки. І не лише в силу суб'єктивних факторів — на рівні глав держав і урядів. Фактор «homo soveticus» тут теж дається взнаки. Наприклад, що б не думали в Кремлі, слід враховувати й той факт, що 85% населення Росії підтримує урядовий курс, а легіони активістів у політичному класі через ЗМІ відкрито закликають відродити великодержавно-православну Росію сталінського зразка, приєднати Абхазію й Південну Осетію, а після Криму зайняти населені «співвітчизниками» південь і південний схід України «Новоросію», Придністров'я, а при нагоді — Північний Казахстан і частини Балтії. Провідний ідеолог такої філософії Олександр Проханов навіть уже винайшов назву цьому утворенню — «Імперія обрубків».

А раз ідеться про великодержавно-православну Росію, то цілком законно-мірно в цю кампанію включилися й церковники, коли, за словами протодіякона РПЦ Андрія Кураєва, «джихад об'явлен», «идёт война священная». Ідеться про проголошену патріархом Кирилом (Гундяєвим) новітню фазу протиборства православ'я та уніатства, коли, мовляв, «униати и раскольники, получив в руки оружие, под видом антитеррористической операции стали осуществлять прямую агрессию в отношении духовенства канонической Украинской православной церкви на востоке страны»².

У підсумку ситуація з врегулювання ускладнюється. І навряд чи вирішення української кризи можна буде досягти на переговорах Києва із самозванцями

південного сходу, до чого закликає Росія. Судячи з усього, доленосні питання нашого майбутнього не можуть бути вирішені без колективної участі Москви, Брюсселя й Вашингтона. І зведуться вони врешті-решт до досить прозаїчної альтернативи: 1) або Росія і Захід домовляться про якийсь взаємоприйнятний майбутній статус України, а також про характер її відносин з ЄС та Росією за умови збереження територіальної цілісності, або 2) Україна буде розірвана на частини з тяжкими соціальними й політичними наслідками для Європи і всього світу. І тоді навряд чи ситуація обмежиться «холодним миром», адже логіка розпаду української держави неминуче приведе до «холодної війни» з усіма відповідними наслідками. Аж до загрози вибуху всеохоплюючого світового кровопролиття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

---

¹ *Арбатова А.* Крушение миропорядка // Россия в глобальной политике [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Krushenie-miroporyadka-16918>

² Русская православная церковь. Святейший патриарх Кирилл призвал Предстоятелей поместных церквей возвысить голос в защиту православных христиан востока Украины [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://mospat.ru/ru/2014/08/14/news106782/print/>

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2014 р.

ПЕРВАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА В НАШЕМ НАСТОЯЩЕМ

В статье проанализированы изменения в современной геополитике и рассмотрено влияние на неё Первой мировой войны. Охарактеризованы роль и место «украинского вопроса» в изменении системы международных отношений. Спрогнозированы варианты будущего развития Европы и всего мира.

Ключевые слова: Первая мировая война, Европа, Украина, международные отношения, системный мировой кризис.

WORLD WAR I IN OUR PRESENT

The article analyzes the changes in modern geopolitics and revealed the influence of the World War I. The role and place of the “Ukrainian question” to change the system of international relations been characterized. Variants of the future of Europe and the world predicted.

Keywords: World War I, Europe, Ukraine, international relations, global system crisis.